

О. О. Гаманкова, Д. В. Гаманков, О. В. Димніч

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ РОЛІ ТА МІСЦЯ ДЕРЖАВИ НА СТРАХОВОМУ РИНКУ

У статті висвітлено теоретичні засади визначення ролі та місця держави на страховому ринку з огляду на особливості неокласичного й неінституціонального підходів. Неокласична теорія, яка протягом останніх десятиліть вважалася мейнстримом економічної думки та пояснювала необхідність державного втручання лише провалами ринку, сьогодні вже не розглядається як безальтернативна. Погляди на страховий ринок, його ефективність, стійкість і обмеження змінюються під впливом інших сучасних теорій, таких як неінституціоналізм. Політика невтручання (мінімальний рівень державного втручання в економіку та м'яка політика регулювання й нагляду) не виправдала очікувань суспільства та врешті-решт призвела до глобальної фінансової кризи. Збільшення державного регуляторного впливу стало домінуючою сучасних наукових поглядів і підтвердило тенденцію, котра спостерігається на розвинутих фінансових ринках протягом останніх 20 років, — розширення сфери державного регулювання за одночасного посилення суспільного контролю діяльності державних установ. Страховий ринок як складова фінансового сектору економіки країни має бути об'єктом державного регуляторного впливу для забезпечення його стабільного функціонування та захисту інтересів споживачів страхових послуг.

Ключові слова: неокласика, неінституціоналізм, страховий ринок, провали ринку, послуги суспільного споживання, асиметрія інформації, державне регулювання.

Рис. 1. Літ. 25.

О. А. Гаманкова, Д. В. Гаманков, О. В. Дымнич

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ РОЛИ И МЕСТА ГОСУДАРСТВА НА СТРАХОВОМ РЫНКЕ

В статье освещены теоретические основы определения роли и места государства на страховом рынке ввиду особенностей неоклассического и неинституционального подходов. Неоклассическая теория, которая в течение последних десятилетий считалась мейнстримом экономической мысли и объясняла необходимость государственного вмешательства только провалами рынка, сегодня уже не рассматривается как безальтернативная. Взгляды на страховой рынок, его эффективность, устойчивость и ограничения изменяются под влиянием других современных теорий, таких как неинституционализм. Политика невмешательства (минимальный уровень государственного вмешательства в экономику и мягкая политика регулирования и надзора) не оправдала ожиданий общества и в итоге привела к глобальному финансовому кризису. Увеличение государственного регуляторного влияния стало доминантой современных научных взглядов и подтвердило тенденцию, которая наблюдается на развитых финансовых рынках в течение последних 20 лет, — расширение сферы государственного регулирования при одновременном усилении общественного контроля деятельности государственного регулирования при одновременном усилении общественного контроля деятельности государственных учреждений. Страховой рынок как составляющая финансового сектора экономики страны должен быть объектом государственного регуляторного влияния для обеспечения его стабильного функционирования и защиты интересов потребителей страховых услуг.

Ключевые слова: неокласика, неінституціоналізм, страховий ринок, провали ринку, послуги суспільного споживання, асиметрія інформації, державне регулювання.

© Гаманкова О. О., Гаманков Д. В., Димніч О. В., 2014

Oľha Hamankova, Dmytro Hamankov, Oľha Dymnich

**THEORETICAL BASIS FOR DETERMINING THE ROLE
AND PLACE OF STATE FOR INSURANCE MARKET**

The article deals with the theoretical basis to determine the role and the place of the state for insurance market in view of the features of neoclassical and neo-institutional approaches. Neoclassical theory, which in recent decades was considered as mainstream economic thought and explained the need for the state intervention only by “market failure” in the present is no longer seen as having no alternative. Views on the insurance market, its effectiveness, sustainability and limits have been changed under the influence of other contemporary theories, such as neo-institutionalism. The policy of non-interference (minimum of the state intervention to the economy and mild regulation and supervision policy) did not live up to expectations of the society and led to the global financial crisis. Strengthening the regulatory influence was dominant of the modern scientific views and confirmed the trend, which is observed in developed financial markets over the past 20 years: expansion of the government regulation while strengthening the public control over the activities of government agencies. Insurance market as a part of the financial sector of the economy should be the subject to the regulatory influence to ensure its stable operation and protect the interests of insurance consumers.

Keywords: neo-classicism, neo-institutionalism, insurance markets, market failures, public consumption services, information asymmetries, state regulation.

JEL classification: G22, G28, G29.

Вплив держави на економіку країни завжди перебував у центрі уваги наукової спільноти. Проблеми розроблення моделей державного регулювання національної економіки та фінансів розглядали у своїх працях видатні зарубіжні вчені — від Дж. Кейнса, Дж. С. Мілля, А. Токвіля [1—3] до Дж. Акерлофа, Дж. Б'юкенена, Р. Масгрейва, Дж. Стігліца [4—6]. Зазначені проблеми знайшли відображення також у працях відомих вітчизняних учених на пострадянському просторі.

Роль і місце держави на страховому ринку, розбудова ефективних взаємовідносин держави та ринку — ці питання існують із часів виникнення перших страхових компаній, котрі розпочали здійснювати страхові операції на комерційних засадах. З розвитком світового фінансового ринку, у т. ч. страхового, проблематика побудови науково обґрунтованих засад та ідеології його функціонування, взаємозв'язку його окремих складових, стратегії й тактики державної політики в цій сфері набула особливої актуальності та оформилась у важливий напрямок сучасної світової фінансової думки. Більшість праць лауреатів Нобелівської премії з економіки протягом останніх десятиліть безпосередньо чи опосередковано торкаються питань розвитку фінансових ринків, ролі та місця держави в цих процесах, пошуку оптимальних меж її втручання.

Серед прихильників мінімального державного втручання із застосуванням переважно непрямих методів — неокласики, зокрема лауреат Нобелівської премії з економіки 1991 р. Р. Коуз, який свого часу зазначав, що “...пряме урядове втручання не завжди дає кращі результати, ніж просте полишення проблеми на волю ринку або фірми” [7].

Представники неокласичного напряму переконані, що ринкова економіка без державного втручання та ринкова економіка з таким втручанням

відрізняються лише різним ступенем ефективності (за Парето) розміщення обмежених ресурсів, а фундаментальні розбіжності у функціонуванні цих моделей відсутні. Іншими словами, держава нічого нового й принципового не додає ринковій економіці, вона лише дещо підвищує ефективність її діяльності, згладжуючи провали ринку. Тобто необхідність державного впливу неокласики обумовлюють переважно наявністю провалів ринку.

Провали страхового ринку, відповідно до уявлень економічної науки, пов'язані з його неспроможністю розв'язати чотири групи інтегрованих проблем: 1) захоплення ринкової влади (недосконала конкуренція); 2) зовнішні впливи (екстерналії); 3) необхідність надання страхових послуг суспільного споживання (“проблема безбілетника” — free-rider problem); 4) інформаційні проблеми [8–10].

Захоплення ринкової влади призводить до появи таких страхових ринків, де одна або декілька страхових компаній домінують на ринку та визначають його цінову політику. Вплив цього чинника може нівелюватись або посилюватись завдяки втручанню держави. В окремих країнах сама держава сприяє побудові ринкової влади окремих суб'єктів, що спричиняє утворення як монопольних (наприклад, у Ірані й Індії), так і олігополістичних (приміром, у Японії та Південній Кореї) страхових ринків [10]. Захоплення ринкової влади може відбуватися в такий спосіб: а) за допомогою законодавчих норм, пов'язаних, наприклад, із входженням страхових компаній на ринок та їх виходом із ринку (ліцензування страхової діяльності, вимоги до мінімального статутного капіталу, до кваліфікаційної придатності керівників і персоналу страхових компаній тощо); б) за рахунок “економії від масштабу”, котра дає змогу окремим страховим компаніям захопити владу на ринку в тих його сегментах, які є малодоступними або взагалі недоступними для інших учасників ринку, причому що більшою є компанія, тим легше вона може здійснити захоплення, отже, нові учасники автоматично опиняються у не вигідному конкурентному становищі; в) шляхом проведення дискримінаційної цінової політики, котра проявляється в тому, що страховики пропонують ідентичні послуги за неоднаковими цінами для різних груп клієнтів (наприклад, для VIP-клієнтів і решти); це явище виникає здебільшого на олігополістичних ринках, коли певна кількість споживачів обирає послуги однієї страхової компанії замість послуг її конкурентів; г) через встановлення урядами країн вищих ставок податку на страхові премії для іноземних страховиків, присутніх на вітчизняному ринку, що посилює ринкову владу національних страховиків, або запровадження для останніх пільгової системи оподаткування порівняно з підприємствами інших галузей усередині країни.

Зовнішні впливи (екстерналії), тобто вплив на страховий ринок зовнішніх чинників, — це друга група проблем, пов'язаних із недосконалістю ринку. Екстерналії можуть бути позитивними або негативними. Приміром, у разі дії

негативних екстерналій ціна на страхові послуги може встановлюватися певними страховиками на рівні, нижчому за нетто-тариф. Цей чинник посилюватиме конкурентні переваги страховика, який вдається до демпінгу, проте знизить його платоспроможність, що зрештою призведе до появи на страховому ринку фінансових пірамід. У разі дії позитивних екстерналій ціна на страхові послуги може стати занадто високою, такою, що не відповідає платоспроможному попиту громадян. Зазначене зробить страхові послуги недоступними для страхувальників. Обидва ці явища погіршують загальну ситуацію на ринку. Тільки втручання держави може звести до мінімуму або повністю розв'язати зазначені проблеми. У зв'язку з цим процитуємо думку Р. Коуза, відому як теорема Коуза: ринки, на котрих права власності є однозначними та немає трансакційних витрат, створюють ефективні результати навіть із наявними екстерналіями; якщо це могло б відбуватися в реальному житті, державі не потрібно було би боротися з будь-якими негативними екстерналіями — особисті інтереси громадян привели б суспільство до ефективного результату самостійно [7]. Проте це неможливо, отже, держава має коригувати вплив зовнішніх чинників.

Необхідність надання страхових послуг суспільного споживання, або “проблема безбілетника” — третя група проблем, що їх не може розв'язати вільний ринок. Термін “проблема безбілетника” в західній науковій літературі вживають для позначення економічного феномену, коли споживач суспільного блага намагається ухилитися від його оплати. Під суспільним благом розуміють товар або послугу, доступні суспільству для колективного споживання на неконкурентній основі. Це означає, що споживання блага однією особою не зменшує його доступності для інших. “Проблема безбілетника” виникає, коли індивід свідомо не бажає платити за суспільне благо, очікуючи отримати вигоду без будь-якої оплати, за рахунок інших. Серед прикладів цієї проблеми можна назвати ухилення громадян від сплати податків, за рахунок яких (разом із іншими джерелами) держава, власне, й фінансує забезпечення суспільних благ, а також існування тіньових заробітних плат і, відповідно, уникнення сплати адекватних внесків до цільових фондів державного соціального страхування, у т. ч. до Пенсійного фонду (при цьому кожний громадянин хоче отримувати гідну пенсію); відсутність у громадян полісу обов'язкового страхування цивільно-правової відповідальності власників наземного транспорту (втім, усі хочуть почуватися захищеними на дорогах). Вільний, конкурентний ринок, де відсутнє державне втручання, не може самостійно подолати цю проблему та забезпечити суспільство суспільними благами в необхідних обсязі й кількості.

Інформаційні проблеми — група найвідчутніших проблем нерегульованого ринку. Вони виникають тоді, коли споживачам бракує інформації для прийняття усвідомленого рішення про купівлю товару чи послуги і їм доводиться сподіватися лише на сумлінність продавця [11]. Споживачі вірять, що

існує установа (зазвичай вважається, що це орган державного регулювання та нагляду), котра захищаючи їхні права й інтереси, контролює ринкові операції з купівлі-продажу. Таким чином, ринки, де бракує інформації, потребують додаткового регулювання, особливо якщо вони пов'язані з торгівлею фінансовими послугами.

Проблеми доступності інформації щодо фінансового сектору, як слушно зазначає В. М. Федосов, одні з найболючіших в Україні. Якщо в працях Дж. Стігліца, Д. Акерлофа та М. Спенса йдеться про асиметрію інформації, то в Україні фінансово-бюджетна інформація майже повністю відсутня й недоступна. Навіть учені-фінансисти не можуть її отримати, не кажучи вже про її об'єктивність, правдивість, точність, повноту, доступ до неї основних верств суспільства. Ситуація з отриманням інформації навіть гірша, ніж вона була за радянських часів [12, с. 616].

Характер страхової діяльності передбачає повну довіру між сторонами договору страхування, інакше ринок не має потенціалу для свого розвитку. При укладенні такого договору страховик продає страхувальнику зобов'язання щодо страхового захисту, тобто зобов'язання виплатити в майбутньому страхове відшкодування при настанні збитків унаслідок страхової події. Страхувальники купують собі юридично оформлений полісом страховий захист, практично не вдаючись до моніторингу та контролю поведінки свого страховика, довіряючи сумлінності й надійності страхової компанії та її представників. Лише незначна частка страхувальників зазвичай є достатньо обізнаною, щоб зробити це без допомоги третіх осіб. Більше того, іноді страхувальникам важко зрозуміти навіть зміст самих договорів страхування.

Страхування за своєю природою є дуже складною сферою діяльності, й реальний фінансовий стан страхової компанії може бути визначений тільки шляхом проведення глибокої фінансової експертизи. Крім того, в багатьох аспектах страхової діяльності повної інформації не мають і не можуть мати не лише страхувальники, а й страховики, оскільки її просто не існує. Страховий бізнес побудований на теорії імовірності, на майбутніх очікуваннях, передбачити котрі неможливо. Додаткову невизначеність для страхового ринку створюють зовнішні фактори: тенденції в глобальній і національній економіках, інфляція, зміни в законодавчо-нормативній базі, у пріоритетах споживачів тощо [13].

Страхова компанія може взяти на себе додаткові ризики, небезпечні для інтересів її страхувальників, або відмовитися від виконання своїх зобов'язань перед ними. Якщо страховик стає неплатоспроможним чи з інших причин відмовляється сплатити страхове відшкодування, страхувальники можуть опинитися в ситуації, коли відновити своє фінансове становище буде так само складно, як змусити страховика виконати свої зобов'язання. Нерівність ресурсів та купівельної спроможності між страховиком і страхувальником посилюють цю проблему.

Страховики досить часто намагаються уникнути розкриття негативної інформації про себе, оскільки це відбивається на продажах. Держава прагне виправити таке становище та вимагає від страховика обов'язкового розкриття певної інформації в процесі нагляду за фінансовим станом страховика, регулюючи практику ведення страхової діяльності на ринку, а також використовуючи інші засоби. Саме інформаційні проблеми, що виникають у страхувальників, є головним аргументом необхідності державного регулювання в цій сфері.

Провали страхового ринку (у вигляді чотирьох розглянутих груп проблем) дають підстави стверджувати, що жодне суспільство не повинне покладатися виключно на модель конкурентного ринку. Досить часто суспільні вигоди й витрати не збігаються з приватними. Коли цей дисбаланс стає істотним, суспільство має економічно обгрунтоване право втручатися в приватні рішення окремих осіб, узгоджуючи економічні інтереси учасників страхового ринку.

На наш погляд, обгрунтування неокласиками необхідності державного втручання в ринкові процеси лише провалами ринку є недостатнім. Воно могло би бути таким тільки у разі, якби ринок історично передував появі держави, що не відповідає дійсності. У країнах Західної Європи, де ринок уперше став окремою сферою людської діяльності, держава відіграла в його становленні провідну роль. Навіть у Англії появу ринку не можна визнати повністю еволюційним процесом. К. Поланьї у 1957 р. зауважив: “Практика постійних обмінів була запроваджена та постійно підтримувалася за допомогою політики державного втручання, котра постійно посилювалася та значною мірою була централізованою” [14]. Ринкові перетворення в колишніх країнах із командною економікою слугують ще однією ілюстрацією процесу створення ринку зусиллями держави. Вона історично передує появі ринку та вирішальним чином впливає на його становлення. Ніде й ніколи в історії людства не відбувалося автоматичного перетворення ізольованих ринків на ринкову економіку, а регульованих на саморегулівні. Світова практика не знає жодного прикладу відмови держави від регулюючих функцій. Навпаки, за останні роки в усіх промислово розвинутих країнах спостерігається тенденція стійкого зростання масштабів державного регуляторного впливу. Економіки таких країн являють собою змішану форму ринкових відносин, яка функціонує на основі поєднання механізмів ринкового саморегулювання та державного регулювання.

Глобальна фінансова криза, яку нещодавно пережила світова економіка, помітно похитнула позиції неокласиків стосовно мінімального втручання держави в ринкові процеси. Викладаючи свій погляд на питання взаємозв'язку держави та ринку, лауреат Нобелівської премії Дж. Стігліц, думку якого ми поділяємо, зазначає: “Протягом останніх п'ятдесяти років економічна наука не пояснила, чому й за яких умов ринки функціонують добре та коли цього не

відбувається... Найдраматичнішими відмовами ринкового механізму є періодичні зриви: рецесії й депресії, котрі порушували благополуччя капіталізму протягом останніх двохсот років, залишаючи велику кількість працівників безробітними та значну частину виробничих потужностей незавантаженими. Проте це тільки найочевидніші приклади відмов ринкового механізму. Крім них існує безліч дрібніших неполадок, коли ринковий механізм спрацьовує неефективно” [6, с. 253]. Насправді ж новітні досягнення економічної теорії показали: тільки-но має місце недосконалість інформації та неповнота ринків, що й буває завжди в реальності, *особливо в країнах, які розвиваються*, невидима рука функціонує вкрай незадовільно. Отже, бажане втручання держави, здатне в принципі підвищити ефективність ринкового механізму [6, с. 98]. На місце ідеології вільного ринку має прийти аналіз, котрий базується на економічній науці, зі збалансованою точкою зору на роль держави та ринку, яка впливає з розуміння недоліків у функціонуванні й держави, й ринку [6, с. 288].

Неоінституційний підхід, котрий ми підтримуємо, істотно відрізняється від неокласичного. Погляди неоінституціоналістів зводяться до того, що ринкова економіка без виконання державою визначених функцій узагалі не може існувати. На їхню думку, нормальне функціонування економіки ґрунтується на наявності й дотриманні певних правил гри (моральних і правових норм поведінки). Ці правила гри, або інституційне середовище, утворюють рамки, в яких взаємодіють економічні суб’єкти в ринковій економіці. Саме держава запроваджує левову частку цих правил, котрі ще називають формальними. Вони є безособовими, універсальними, оскільки повинні застосовуватися до представників усіх без винятку членів суспільства та виключають заперечення, бо сприймаються однаково всіма контрагентами. Держава, на відміну від ринку, за потреби може застосувати примусові засоби впливу. При цьому чим універсальнішими є правила, тим нижчими будуть трансакційні витрати у взаємовідносинах соціально та/або географічно віддалених економічних суб’єктів [15]. Другим важливим елементом інституційного середовища є неформальні правила поведінки: звичаї, традиції, стереотипи поведінки, ціннісні установки тощо.

Проте слід розуміти, що наслідки державного регуляторного впливу не завжди є очікуваними, особливо в країнах із “молодою” демократією. *Теорія суспільного інтересу*, відповідно до якої державне регулювання існує для того, щоб слугувати інтересам громадськості, в сучасній західній науковій думці піддається серйозній критиці. Ця теорія ґрунтується на ідеї, що держава прагне запобігти або відкоригувати соціальну чи споживчу шкоду, завдану провалами ринку, та в кінцевому підсумку максимізувати його економічну ефективність. Зазначене передбачає, що уряд здатний правильно ідентифікувати провали ринку, працює задля блага всього суспільства й має імунітет до тиску інтересів різних політичних і бізнесових груп [16]. Проте реалії життя,

як правило, цього не підтверджують та є несумісними з вказаною теорією, що робить її схожою більше на гіпотезу, ніж на теорію, котра має практичне втілення [17].

Окрім теорії суспільного інтересу в західноєвропейській і американській економічній думці існує декілька інших теоретичних концепцій обґрунтування необхідності державного регулювання економіки [18]. Так, *теорія захоплення* (від англійського “capture”) припускає, що державне регулювання виникає та посилюється у відповідь на попит у галузі на регулювання, а інакше з плином часу регулятор стане підконтрольним своїм колишнім об’єктам регулювання. Проте ця теорія, попри свою логічність, не може пояснити, чому регулювання не забезпечує захисту інтересів акціонерів у підконтрольній галузі [18].

Лауреат Нобелівської премії Дж. Стіглер у 1971 р. розробив *теорію економічного регулювання*, в котрій розвинуто ідею теорії захоплення з метою обґрунтування існування регулювання та переліку галузей, де потрібне таке регулювання. Учений зауважує, що ключовим ресурсом держави є сила примусу, й регулювання, по суті, є використанням цієї сили для обмеження рішень фізичних й юридичних осіб. Дж. Стіглер наголошує, що регулювання здійснюється та призначене в першу чергу для задоволення інтересів тих, кого регулюють, а регулятор натомість одержує фінансову й політичну підтримку. Іншими словами, добре організовані та фінансово забезпечені групи зі специфічними інтересами вимагають регулювання, й орган регулювання створюється заздалегідь захопленою законодавчою владою. Учений пропонує користуватися такими регулятивними механізмами, як пряме грошове субсидування, контроль входження на ринок нових учасників, товарів-субститутів і компонентів, ціноутворення [19].

Р. Познер у 1974 р. модифікував теорію Дж. Стіглера та висунув *теорію зрівноваженого регулювання*. Автор цієї теорії пояснює, що ринкова рівновага є продуктом взаємодії регульованої галузі й організованої групи споживачів: галузь отримує певний монополістичний прибуток від регулювання, а споживачі — нижчі ціни (або якісніші послуги, ніж це було б за нерегульованого ринку). Усе це відбувається за рахунок неорганізованих груп, переважно серед споживачів. Р. Познер також стверджує, що групи, які можуть отримувати вигоди від регулювання, мають спільний інтерес; їм не вистачає сили самостійно створити картель; вони географічно сконцентровані [20].

С. Пельцман у 1976 р. запропонував *корисливу теорію регулювання* (відома також як модель Стіглера — Пельцмана), або *теорію максимізації політичної підтримки*. Відповідно до неї, органи регулювання здійснюють регуляторну діяльність, щоб максимізувати власну політичну підтримку [21]. За певних обставин вони обстоюватимуть інтереси галузі, щоб одержати від суб’єктів господарювання в цій галузі фінансову підтримку та власні політичні вигоди, в іншому разі — інтереси споживачів (наприклад, регулювання цін), аби

заручитися їхньою політичною підтримкою, навіть якщо довгостроковий ефект від таких дій буде шкідливим для ринку.

П. Джоскоу в 1974 р. зробив припущення, що державні регуляторні органи (наприклад, у галузі комунальних послуг у електроенергетиці) хочуть звести до мінімуму конфлікти та предмет критицизму до правового й процедурного обмеження, та висунув *теорію мінімізації конфлікту*. Ця теорія ґрунтується на припущенні, що громадяни не перейматимуться ціноутворенням доти, доки не збільшаться номінальні ціни, а регульована фірма — доки в неї є бажання максимізувати свій довгостроковий прибуток [22]. Утім, теорія економічного аналізу стверджує, що поведінка фірми не може бути пояснена за допомогою лише однієї змінної.

К. Міер у 1988 р. піддав критиці теорію Дж. Стіглера про наявність взаємного обміну вигодами між органом регулювання та установами, що регулюються. За його словами не всі галузі прагнуть регулювання, так само як багато органів регулювання жодною мірою не відображають інтереси підконтрольної галузі. Як приклад він наводив окремі відомства на території США — Федеральне управління цивільної авіації та Управління з охорони навколишнього середовища. Аналізуючи страховий ринок США, вчений дійшов висновку, що явище захоплення на ньому відсутнє. Галузь є надто сегментованою для досягнення спільних цілей, і органи регулювання штатів діють не в цілковитій гармонії (використовують різні механізми та інструменти). Федеральний уряд, окрім того, постійно погрожує органам влади штатів застосувати заходи впливу, якщо ті не виконуватимуть належним чином своїх прямих обов'язків. Загалом К. Міер наводить докази існування *політичної теорії регулювання*, згідно з котрою регулювання формується як результат торгів між декількома групами, що мають власні приватні інтереси. У рамках теперішніх політичної й адміністративної структур це можуть бути: 1) регульована галузь; 2) споживачі; 3) орган регулювання; 4) судові й законодавчі органи влади. Кожна з цих груп має свої конкретні цілі, а вплив окремої групи безпосередньо залежить від ресурсів, які вона здатна мобілізувати. Групи не обов'язково діють як одне ціле: результати переговорів безпосередньо залежать від сутності питання, що обговорюється [23].

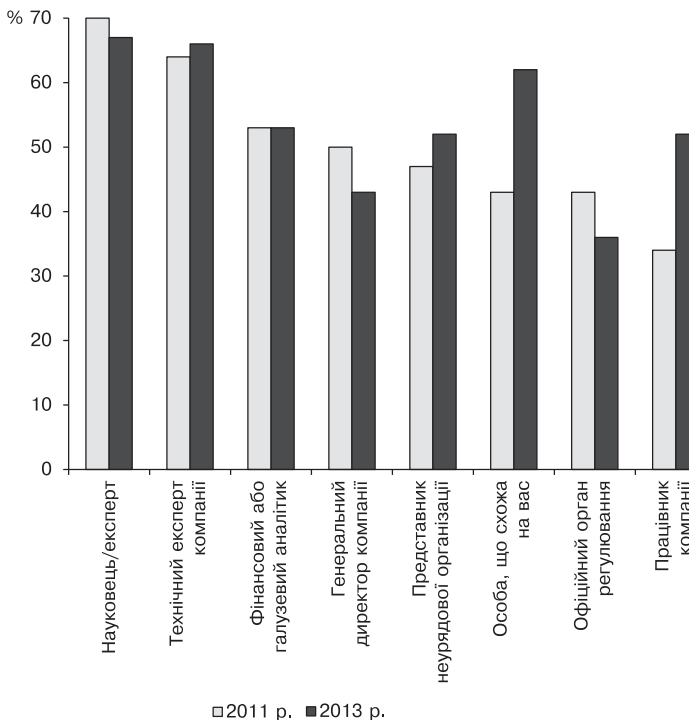
Таким чином, неспроможність політиків утілити те, що, здавалося б, відповідає суспільним інтересам, є не лише свідченням егоїзму чи недобросовісності окремих із них, а й, можливо, неминучим наслідком діяльності урядових інституцій у демократичному суспільстві.

На цьому ґрунті почала швидко набувати авторитету *теорія суспільного вибору* — новий напрям теорії державного регулювання економіки, що перебуває на стику економічної теорії та політології. Один із її основних розробників лауреат Нобелівської премії Дж. Б'юкенен, чию точку зору ми підтримуємо зазначив: “Для мене втратило сенс аналізувати податки й суспільні

витрати незалежно від вивчення політичного процесу, за допомогою якого приймаються рішення з приводу обох сторін фінансових рахунків” [24].

Споживачі, навіть за зростаючої кількості активних споживчих груп зазвичай не настільки добре організовані, фінансуються та поінформовані, як інші групи. Виграти в торгах їм завжди буде важче, ніж іншим. Захист прав споживачів від потенційної шкоди виправданий, принаймні на папері, тільки в рамках теорії суспільного інтересу. Уряду, однак, буває досить важко відрізнити замасковані корисливі приватні мотиви від проявів суспільного інтересу, що засвідчили соціологічні дослідження стосовно довіри споживачів до окремих суб’єктів, котрі причетні до прийняття управлінських рішень або до їх оцінки (рисунок).

Як видно з рисунку, найбільшою довірою споживачів користуються судження науковців чи експертів (67–70 %); технічних експертів компанії (64–66 %); “особи, схожої на вас” (показово, що рівень такої довіри стрімко зріс — від 43 % у 2011 р. до 62 % у 2013 р.), отже, люди схильні покладатися на досвід інших та на здоровий глузд. Дуже показовим є найнижчий рівень довіри до офіційних органів регулювання (36 % у 2013 р. порівняно із 43 % у 2011 р.) і топ-менеджменту компаній (43 % у 2013 р. проти 50 % у 2011 р.).

Джерело: The Edelman Trust Barometer 2013 Executive Summary [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.edelman.com/insights/intellectual-property/trust-2013/>.

Рисунок. Рівень довіри споживачів до суб’єктів прийняття управлінських рішень та їх оцінки

Умови перехідного періоду в пострадянських країнах, нетривалий досвід самої демократії, недостатній рівень її інституційної структуризації, а також підвищене значення держави як локомотива економічного зростання та структурної перебудови створили особливо сприятливе середовище для дій впливових груп, котрі прагнули отримати якнайбільше власних вигід від державного втручання в економіку. Прихильники теорії суспільного вибору виходять з того, що держава — це або потенційний ресурс, або потенційна загроза для кожної галузі країни. Завдяки своїй владі забороняти чи примушувати, відбирати чи давати кошти вона може вибірково допомагати або, навпаки, чинити шкоду будь-якій галузі економіки. Тому характер державного втручання нерідко визначається не нагальними потребами ринку чи необхідністю захисту суспільних інтересів, а вигодами для певних осіб або груп осіб, близьких до влади.

Недосконалість державних програм ринкових перетворень спонукала економістів вдатися до аналізу помилок урядів. Ми об'єднали відповідні думки видатних економістів сучасності — Дж. Стігліца й Л. Вайта та виокремили такі основні причини систематичних невдач урядів у досягненні поставлених цілей [6; 25]:

- Наслідки багатьох видів економічної діяльності є складними й важко-прогнозованими. Там, де не вистачає об'єктивних даних, що унеможливує прогнозування результатів із належною достовірністю, слід, як правило, утримуватися від надмірного державного втручання в економіку.

- Уряд сам по собі не може в достатній мірі контролювати реакцію ринків і контрагентів на його дії. Втручання держави в економіку може спричинити негативні побічні наслідки (аналогічні негативним ринковим екстерналіям).

- Навіть якби уряд був детально поінформований про всі можливі наслідки своїх дій, вибір конкретної лінії поведінки в умовах певних політичних процесів викликав би додаткові труднощі. Рішення уряду зачіпають інтереси багатьох людей, але приймає їх обмежена група осіб, котрі повинні враховувати побажання своїх виборців та шукати компромісні рішення в разі існування протилежних інтересів.

- Уряд не має можливості дієво впливати на бюрократію. Законодавчий орган приймає закон, але його практичне втілення доручає певній державній установі. Ця установа може витратити багато часу на розроблення детальних правил та інструкцій, що може призвести до зниження ефективності закону, надмірного зростання управлінського апарату та невиправданого збільшення бюджетних витрат.

- Державні службовці не мають достатнього або прямого стимулу неупереджено й достеменно дотримуватися букви закону. Крім того, в багатьох країнах заробітна плата таких службовців є набагато меншою за платню працівників приватного сектору економіки. Це іноді призводить до нестабільності в роботі й навіть до зловживань.

- Установи, що регулюються, або ціла галузь вступають у відносини так званої економічної ренти, котрою західні вчені називають будь-який платіж за фактори виробництва, понад мінімально достатній для просування вперед або збереження бізнесу. Такі відносини є непродуктивними та знижують ефективність ринку.

- Стосовно економічної ренти існує проблема захоплення. Припустімо, що установа, яка регулюється, може мати значні фінансові можливості та свій прихований інтерес у регулюванні. Її споживачі не так добре поінформовані й організовані. Регулятор через особисту зацікавленість або незнання може діяти на користь підконтрольній установі, й ніхто не зможе протистояти цій системі. Наприклад, страховики могли би підтримати дії уряду щодо жорсткого контролю входження нових учасників на ринок — як вітчизняних, так і зарубіжних. Ці обмеження можуть бути приховані під виглядом захисту прав споживачів, але насправді не йдуть на користь страхувальникам. Окрім того, деякі державні службовці мають або планують розпочати свій бізнес у підконтрольній галузі. Таке явище дістало назву “захоплення ринкової влади”.

Дію виокремлених Дж. Стігліцом і Л. Вайтом чинників систематичних невдач урядів при втручанні в економіку можна повною мірою спостерігати в процесі становлення страхового ринку України. Зазначене варто сприймати як застереження проти невдалого й необґрунтованого застосування тих чи інших методів державного регуляторного впливу на розвиток ринкових відносин у цій сфері. Приймаючи економічні рішення, слід співвідносити наслідки впливу недоліків ринку та помилок держави, щоб визначити оптимальну форму й межу державного регулювання.

При цьому треба враховувати, що страхування тісно пов'язане з іншими ланками економічної системи, тому будь-які нормативні зміни в цих ланках автоматично зачіпають і страхову галузь. Наприклад, нововведення у фіскальній або валютній політиці впливають на стан і розвиток страхового середовища країни, а в регулюванні окремих галузей економіки (енергетичної, транспортної тощо) — одразу вносять корективи в умови розміщення ризиків підприємств цих галузей. Аналогічним чином на страхування впливають зміни в регулюванні фінансового сектору (наприклад, положень бухгалтерського обліку, фінансової звітності, аудиту, відносин із фінансовими посередниками).

Отже, щоб оцінити перспективи розвитку страхового сектору країни, не достатньо досліджувати лише державне регулювання страхової діяльності. Потрібно аналізувати вплив на страховий ринок економічної системи країни, розуміти соціально-культурні тенденції, притаманні кожному конкретному суспільству. Крім цього, варто враховувати загальні реформи фінансового сектору економіки, оскільки вони також є вагомим фактором впливу.

Список використаних джерел

1. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. М. Кейнс // Антология экономической классики : в 2 т. Т. 2 / предисл., сост. И. А. Столярова. — М. : Эконов, 1992. — 486 с.
2. Миль Дж. С. Размышления о представительном правлении : науч. изд. / Дж. С. Миль ; пер. с англ. — Спб., 1863. — 263 с.
3. Токвиль А. Демократия в Америке / А. Токвиль ; пер. с фр. — К., 1860. — 374 с.
4. Akerlof G. A. The Market for “Lemons”: Quality Uncertainty and Market Mechanism / G. A. Akerlof // Quarterly Journal of Economics 488 (1970) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.iei.liu.se/nek/730g83/artiklar/1.328833/AkerlofMarketforLemons.pdf>.
5. Buchanan J. M. Public Finance and Public Choice, Two Contrasting Vision of the State / J. M. Buchanan, R. A. Musgrave. — Cambridge (Mass.) ; London : The MIT Press, 2000.
6. Стиглиц Дж. Ю. Глобализация: тревожные мысли / Дж. Ю. Стиглиц ; пер. с англ. — М. : Мысль, 2003. — 300 с.
7. Coase R. The Problem of Social Cost / R. Coase // Journal of Law and Economics. — 1960. — Vol. 3, Oct. — P. 1—44 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://home.cerge-ei.cz/ortmann/UpcesCourse/Coase%20-%20The%20problem%20of%20Social%20Cost.pdf>.
8. Klein S. K. When Enough is Not Enough: Correcting Market Inefficiencies in the Purchase and Sale of Residential Property Insurance / S. K. Klein // Virginia Journal of Social Policy and the Law. — 2011. — Vol. 18, No. 3. — P. 345—394 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1707687.
9. Siegelman P. Adverse Selection in Insurance Markets: An Exaggerated Threat / P. Siegelman. — 113 YALE L.J. 1223 (2004) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://lsr.nellco.org/cgi/viewcontent.cgi?article=1031&context=uconn_wps.
10. Skipper H. D. Liberalization of Insurance Markets: Issues and Concerns / H. D. Skipper, C. V. Starr Jr., J. M. Robinson. — OECD, 2000 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.oecd.org/insurance/insurance/1815098.pdf>.
11. Caprio Jr. G. Policy Uncertainty, Information Asymmetries and Financial Intermediation / Jr. G. Caprio // World Bank Policy Research Working Paper 853. — 1996. — 56 p. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www-wds.worldbank.org/servlet/WDSContentServer/WDSP/IB/1992/02/01/000009265_3961002083323/Rendered/PDF/multi_page.pdf.
12. Бюджетний менеджмент : підручник / В. Федосов, В. Опарін, Л. Сафонова та ін. ; ДВНЗ “Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана” ; за заг. ред. В. Федосова. — К., 2004. — 864 с.
13. Schiro J. J. External Forces Impacting the Insurance Industry: Threats from Regulation / J. J. Schiro // The Geneva Papers on Risk an Insurance — Issues and Practice. — 2006. — No. 31 (1). — P. 25—30 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://genevaassociation.org/PDF/Geneva_papers_on_Risk_and_Insurance/GA2006_GP31\(1\)_Schiro.pdf](http://genevaassociation.org/PDF/Geneva_papers_on_Risk_and_Insurance/GA2006_GP31(1)_Schiro.pdf).
14. The Fundamental Principles of Financial Regulation / M. Brunnermeier, A. Crocket, C. Goodhart, M. Hellwog // Geneva Report on the World Economy. — 2009. — No. 11, January 6 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.princeton.edu/markus/research/papers/Geneva11.pdf>.
15. North D. C. Economic Performance through Time / D. C. North // American Economic Review. — 1994. — No. 84 (3). — P. 359—363 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://128.118.178.162/eps/eh/papers/9612/9612004.pdf>.

16. *Croley S. P.* Regulation and Public Interests: The Possibility of Good Regulatory Government / S. P. Croley. — Princeton : Princeton University Press, 2008. — P. 143, 144 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.cato.org/pubs/journal/cj28n1/cj28n1-13.pdf>.
17. *Harrington E. S.* Insurance Deregulation and the Public Interest / E. S. Harrington. — AEI-Brookings Joint Center for Regulatory Studies, 2000 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.scottharringtonphd.com/Ins%20Dereg.pdf>.
18. *Christensen J. G.* Public interest regulation reconsidered: From capture to credible commitment / J. G. Christensen // Paper presented to the 'Regulation at the Age of Crisis' ECPR Regulatory Governance Standing Group, 3rd Biennial Conference, University College, Dublin, June 17, 2010 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://regulation.upf.edu/dublin-10-papers/IJ1.pdf>.
19. *Stigler G. J.* The Theory of Economic Regulation / G. J. Stigler // Bell Journal of Economics. — 1971. — No. 2. — P. 3—21 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.giuripol.unimi.it/Materiali%20Didattici/Regolazione%20dei%20Mercati%20-%20Ammannati/STIGLER_economicRegulation.pdf.
20. *Posner R.* Theories of Economic Regulation / R. Posner // Bell Journal of Economics and Management Science. — 1974. — No. 5. — P. 337—352 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://pascal.iseg.utl.pt/carlosfr/ses/Posner.pdf>.
21. *Peltzman S.* Toward a More General Theory of Regulation / S. Peltzman // Journal of Law and Economics. — 1976. — No. 19 (2). — P. 211—240 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nber.org/papers/w0133.pdf?new_window=1.
22. *Jascow P.* Inflation and Environmental Concern: Structural Change in the Process of Public Utility Price Regulation / P. Jascow // Bell Journal of Economics and Management Science. — 1974. — No. 4. — P. 375—427 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://dspace.mit.edu/bitstream/handle/1721.1/63707/inflationenviron00josk.pdf?sequence=1>.
23. *Meier K. J.* The Political Economy of Regulation: The Case of Insurance / K. J. Meier. — N. Y. : State University of New York Press, 1988.
24. *Barr M.* Behaviorally Informed Financial Services Regulation / M. Barr, S. Mullainathan, E. Shafir. — New America Foundation, 2008 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.newamerica.net/files/naf_behavioral_v5.pdf.
25. *Van Rossum A.* Regulation and Insurance Economics / A. van Rossum // The Geneva Papers on Risk and Insurance — Issues and Practice. — 2005. — No. 30 (1). — P. 43—46 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [http://genevaassociation.org/PDF/Geneva_papers_on_Risk_and_Insurance/GA2005_GP30\(1\)_van%20Rossum.pdf](http://genevaassociation.org/PDF/Geneva_papers_on_Risk_and_Insurance/GA2005_GP30(1)_van%20Rossum.pdf).